

عوامل موثر بر شکل‌گیری اعتماد اجتماعی

(مورد مطالعه: دانشجویان دانشگاه علامه طباطبائی و دانشگاه تهران)

دکتر جعفر هزارجریبی*

نادر مروتی**

تاریخ دریافت: ۸۹/۱۲/۲۴

تاریخ پذیرش: ۹۰/۳/۵

چکیده:

اعتماد از مفاهیم مهم و جدید جامعه‌شناختی است که در یک معنای بسیار کلی سرمنشاء ایجاد تعامل اجتماعی بوده و مرزهای بین گروه‌های گوناگون اجتماعی (خانواده، همسالان، دوستان و...) را درنوردیده و اقدام به شبکه‌سازی ارتباطات (چه در ارتباطات میان فردی و چه بین گروهی و...) می‌کند. در جامعه دانشگاهی ایران سنت پژوهشی مربوط به این مفهوم در سال‌های اخیر رشد چشمگیری داشته است، ولی دانشجویان از گروه‌های اجتماعی‌ای هستند که در این رابطه کمتر مورد بررسی قرار گرفته‌اند. در این راستا این مقاله سعی نموده است که عوامل موثر بر شکل‌گیری اعتماد اجتماعی که یکی از مهمترین ابعاد سرمایه اجتماعی است (جامعه آماری انتخاب شده از میان دانشجویان دانشگاه‌های علامه طباطبائی و تهران هستند) را مورد مطالعه قرار دهد. مطالعه بر روش شناسی پیمایشی مبتنی است.

تحلیل آماری یافته‌های تحقیق نشان داد که بین متغیرهای مستقل مورد نظر (جنسیت، میزان استفاده از اینترنت و مشارکت در شبکه‌های اجتماعی مجازی، مشارکت در انجمن‌های علمی، ادبی و فرهنگی و پایگاه اقتصادی و اجتماعی) و میزان اعتماد اجتماعی رابطه معناداری وجود دارد، و در مجموع ۴ متغیر بررسی شده، حدود ۵۲ درصد از واریانس متغیر وابسته (میزان اعتماد اجتماعی) را پیش‌بینی کرده‌اند.

واژه‌های کلیدی: اعتماد اجتماعی، انجمن‌های علمی، ادبی و فرهنگی، فضای مجازی، پایگاه اقتصادی -

اجتماعی

مقدمه

یکی از اساسی‌ترین مسائلی که جوامع امروزی با آن مواجهند، اعتماد اجتماعی است تا حدی که ادامه حیات اجتماعی برای انسان امروزی بدون اعتماد اجتماعی بسیار دشوار است، زیرا که حیات اجتماعی زمانی بقاء و دوام می‌یابد که دست کم یکی از پیش فرض‌های اساسی آن (اعتماد اجتماعی) برقرار باشد. در واقع دغدغه کاهش و گسست روابط اجتماعی، از جمله موضوعاتی است که به کرات در جامعه‌شناسی کلاسیک و معاصر به چشم می‌خورد و شاید بتوان به تعبیری گفت که جامعه‌شناسی مولودی از همین نگرانی‌هاست. پس به درستی هرگاه انسان از

* . دانشیار جامعه‌شناسی دانشگاه علامه طباطبائی.

** . کارشناس ارشد برنامه‌ریزی توسعه منطقه‌ای دانشگاه علامه طباطبائی.

جامعه می‌برد و در تنهایی خود فرو می‌رود یا دچار حالت انزوای اجتماعی می‌شود، با همان سرعت به سوی اعتیاد و سایر انحرافات و آسیب‌های اجتماعی و حتی خودکشی پیش می‌رود. در جهان امروز که منشاء حوادث، بی‌شمار است؛ کشورهای خواهی خواهند توانست به ترقی و پیشرفت نایل آیند که مشارکت افراد جامعه آنها در امور مهم و عرصه‌های متفاوت اجتماعی، به واسطه اعتماد متقابل بین افراد و گروه‌ها و... در حد بسیار بالایی باشد. بنابراین اگر اعتماد را یکی از ریشه‌های تعاملات انسانی در تمام عرصه‌ها بدانیم، به خطا نرفته‌ایم و سخنی گزاف نگفته‌ایم. در واقع می‌توان گفت که بر خلاف گفتمان مسلط توسعه در گذشته که توسعه به صورتی تک خطی و تزریقی در نظر گرفته می‌شد، امروزه اندیشمندان توسعه بر مشارکت و یکی از شاخص‌های مهم آن یعنی "اعتماد" تاکید دارند. با توجه به ابعاد متفاوت اعتماد اجتماعی می‌توان گفت که اعتماد اجتماعی ضمن اینکه باعث فعالیت‌های داوطلبانه و نوآورانه می‌شود، افراد را به مشارکت در کارهای جمعی نیز تشویق می‌کند. شکل‌گیری اعتماد اجتماعی، به ایجاد شبکه‌های جدید و مستحکم اجتماعی منجر می‌شود که فرصت‌های جدیدی را در برابر افراد قرار می‌دهد تا سرمایه اجتماعی خود را افزایش دهند.

بیان مسئله و ضرورت تحقیق

اعتماد از مشتقات مفهوم کلیدی تر سرمایه اجتماعی است. - سرمایه اجتماعی را ابتدا نظریه پردازان توسعه در اوائل دهه پنجاه به ادبیات جامعه شناختی وارد کردند - نظریه پردازان مکتب نوسازی (بیش از همه دانیل لرنر) بر این اعتقاد بودند که ارزش‌های فرهنگی حکم شمشیری دو لبه را (توسعه زا و توسعه زدا) دارند. البته تا آن زمان از مفهوم سرمایه اجتماعی استفاده نمی‌شد تا این که از دهه هفتاد به بعد ابتدا مردم شناسان و انسان‌شناسان و در نهایت جامعه‌شناسان ارزش‌های موثر در فرایند توسعه را به مفهوم کلی سرمایه اجتماعی تبدیل کردند و به آن انسجام بخشیدند. از آن زمان به بعد عمدتاً در کشورهای در حال توسعه پژوهش‌های تجربی پیرامون آن برای سنجش آن انجام گرفته است زیرا تصور بر آن است که همین ابعاد دخیل در مفهوم سرمایه اجتماعی است که تا حد بسیار زیادی ثمربخش بودن یا نتیجه‌بخش بودن فرایند نوسازی و توسعه این جوامع را تعیین می‌کند. باید توجه داشت که سرمایه اجتماعی در درجه اول یک مفهوم انتزاعی است و به مانند همه مفاهیم دیگر در عمل تعاریف متفاوتی از آن به عمل آمده است. با این وجود بُعد اعتماد از ابعادی است که توافق کلی در مورد آن وجود دارد و شاخص‌های ساخته شده هم به آن بیش از هر بُعد دیگری توجه کرده‌اند. اعتماد چه در سطح خرد (رابطه میان فردی) و چه در سطح کلان (رابطه دولت و ملت؛ مشارکت سیاسی و در نهایت مشروعیت نهاد سیاست) نقشی پررنگ و تعیین کننده دارد. توکویل اعتماد را "روح و زیر بنای شهر، شهروندی و جوامع مدرن" توسعه یافته می‌داند و اینگلهارت بر این اعتقاد است که بدون وجود اعتماد انجام کنش‌های دیگر بشری (اقتصادی، سیاسی، اجتماعی) غیرممکن است. از طرف دیگر به مانند جوامع در حال توسعه دیگر، جامعه ایران جامعه‌ای در حال گذار است و به گواهی تحقیقات اجتماعی فراوان، هنوز هم با آنومی دست و پنجه نرم می‌کند. به اختصار؛ از یک طرف اهمیت موضوع سرمایه اجتماعی به طور اعم و اعتماد به طور اخص و از طرف دیگر اهمیت آن برای ملل (جوامعی که کشور ما هم از آن مستثنا نیست) در حال توسعه درگیر گذار و نابسامانی و بحران فرهنگی است که لزوم آن توجه بیشتر نهادهای دانشگاهی و موسسات تحقیقی به مفهوم اعتماد را نشان می‌دهد. اهمیت انتخاب دانشجویان به عنوان

جامعه آماری مورد نظر را از نظرگاه‌های متفاوت می‌توان در نظر گرفت. دانشگاه یکی از نهادهای مهم اجتماعی در ایران امروز است، برای درک اهمیت این مقوله کافی است که به جمعیت فراوان افرادی نگاه کنیم که سالهای زیادی از عمر و جوانی خود را به عنوان دانشجوی در دانشگاه طی می‌کنند. این دوران طولانی و تجربه زیسته متفاوت، تاثیرات مهمی را در باورها و زندگی این افراد پدید می‌آورد. آنها نه تنها به لحاظ کمی حجم بزرگی از جامعه ما را تشکیل می‌دهند بلکه دارای شبکه‌ای وسیع از ارتباطات اجتماعی بوده و اعتبار و امکانات بیشتری برای اثرگذاری فرهنگی در اختیار دارند و به هر حال مدیران فردای این کشور خواهند بود و به این ترتیب بر میزان اهمیت و اثرگذاری‌شان باز هم افزوده خواهد شد. از طرف دیگر مقایسه شاخص‌های گوناگون مربوط به این جمعیت جوان امکان مقایسه آنان با گروه‌های بزرگسال و زمینه رصد تغییرات بلندمدت و نسلی به وجود آمده در گذر زمان را فراهم می‌آورد. همان طور که قبلاً گفته شد مطالعات قبلی کمتر بر روی جمعیت جوان کشور متمرکز شده و اصولاً گروه‌های سنی انتخاب شده آنان ناهمگن نبوده و بنابراین امکان تعمیم نتایج به یک گروه سنی خاص را نداشته‌اند. این اعتقاد وجود دارد که رفتار آنان منصفانه است یا دست کم زبانی نمی‌رساند، اما ممکن است عمل دیگران به شیوه‌ای باشد که خطراتی را متوجه ما سازد. بنابراین با توجه به اهمیت موضوعات گفته شده می‌توان اهداف اساسی مقاله را در دو مورد زیر خلاصه کرد:

۱. بررسی ابعاد اعتماد اجتماعی (صداقت، صراحت، اطمینان، سهیم کردن و ...) در میان دانشجویان دانشکده‌های علوم اجتماعی دانشگاه علامه طباطبائی و دانشکده‌های فنی و مهندسی دانشگاه تهران.

۲. بررسی و شناسایی عوامل موثر بر اعتماد اجتماعی در بین دانشجویان این دانشکده‌ها. این تحقیق به صورت مقایسه‌ای به بررسی عوامل موثر بر شکل‌گیری اعتماد اجتماعی در بین دانشجویان دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه علامه طباطبائی و دانشکده‌های فنی، مهندسی دانشگاه تهران خواهد پرداخت، تا در ضمن بررسی عوامل موثر بر شکل‌گیری اعتماد اجتماعی در بین دانشجویان، تفاوت‌های احتمالی موجود بین دانشجویان این دانشکده‌ها شناسایی شده و نیز ابعاد اعتماد اجتماعی به صورت کامل‌تری مورد مطالعه قرار گیرند.

مبانی نظری اعتماد اجتماعی

در این بخش ابتدا به بررسی تئوری‌های چند نفر از متفکرین مانند: آنتونی گیدنز، فرانسیس فوکویاما و جیمز کلمن، و همچنین تحقیقات و پژوهش‌های پیشین پرداخته می‌شود و پس از آن با جمع بندی آنها مدل نظری تحقیق تدوین می‌شود.

گیدنز

گیدنز،^۱ اعتماد را به عنوان «اطمینان از اعتمادپذیری اشخاص یا اتکا بر کیفیت یا ویژگی یک شخص و یا صحت یک عبارت و گفته توصیف می‌کند و آن را نقطه شروع مناسبی در تعریف این مفهوم می‌داند. از نظر گیدنز اعتماد به صورتی بلاواسطه با مفهوم ساختار و نهاد از یک سو و خصالت جامعه مدرن از سوی دیگر مرتبط است. ساختار از نظر او براساس قواعد و منابع تکرارپذیر توصیف

^۱ . Giddens

می‌گردد. در دیدگاه گیدنز اعتماد انتظار برآورده شدن "چشم داشت‌ها" در مورد رویدادهای احتمالی است. (گیدنز، ۱۳۷۷: ۳۷). به باور او در دنیای پیشامدرن و در زمینه کلی محیط‌های اعتماد، اهمیت اساسی اعتماد، محلی بوده و شامل موارد زیر شده است:

- ۱- روابط خویشاوندی به عنوان ابزار سازمان‌دهنده تثبیت پیوندهای اجتماعی.
- ۲- طول زمان و مکان اجتماع محلی به عنوان مکانی که محیط مأنوسی را فراهم می‌آورد.
- ۳- تفکر معطوف به آینده و غیر واقع به شیوه‌ای برای متصل ساختن گذشته و حال.
- ۴- سنت به عنوان وسیله‌ای برای اتصال حال و آینده معطوف به گذشته در چارچوب زمان برگشت‌پذیر.

اما در دوران مدرن زمینه کلی محیط‌های اعتماد، روابط اعتماد به نظام‌ها بوده و دارای جبر انتزاعی است و شامل:

- ۱- روابط شخصی دوستی یا رابطه جنسی به عنوان وسیله تثبیت روابط اجتماعی
- ۲- نظام‌های انتزاعی به عنوان وسیله تثبیت روابط در طول گستره‌های زمانی و مکانی
- ۳- جهان‌بینی دینی به عنوان اشکال عقیدتی و مناسکی که تفسیری مقتضی از زندگی بشر و طبیعت به دست می‌دهد. (گیدنز، ۱۳۷۷: ۴۱۴).

گیدنز نظام‌های تخصصی جوامع مدرن و امروزی را وابسته به اعتماد می‌داند. از نظر وی اعتماد، با اطمینانی که گئورگ زیمل^۲ آن را «معرفت استقرایی سست» می‌نامد و در معاملات رسمی پنهان است متفاوت می‌باشد. از نظر گیدنز اعتماد در جهان سنتی و جهان مدرن صورت‌های متفاوت از همدیگر به خود گرفته‌اند. انسان‌ها در فرهنگ‌های پیشامدرن چهار زمینه اعتماد را تجربه می‌کردند که هر کدام از این اعتمادها در یک نوع نظم خاص اجتماعی رواج داشته‌اند. «نوع اول اعتماد، ناظر به اعتماد نظام خویشاوندی بود، که در بیشتر وضعیت‌های پیشامدرن شیوه نسبتاً پایداری برای سازماندهی رشته‌های روابط اجتماعی در طول زمان و مکان فراهم می‌کرد. گیدنز معتقد است که درباره اعتماد نظام خویشاوندی می‌توان اطمینان یافت که خویشان و بستگان صرف‌نظر از علاقه قلبی آنها به شخص مورد نظر، به مجموعه تعهداتی در قبال وی پایبند باشند. افزون بر این خویشاوندی غالباً شبکه پابرجایی از روابط دوستانه یا نزدیک را فراهم می‌کند که در طول زمان و مکان هم دوام می‌آورد.

دومین نوع اعتماد، اجتماعات محلی هستند که در بیشتر محیط‌های پیشامدرن از جمله در بیشتر شهرها، محیط محلی جایگاه خوشه‌هایی از روابط درهم بافته اجتماعی بود که گستره مکانی ناچیزشان مایه ثبات زمانی آنها می‌شد. که همین ثبات و آشنایی اعتماد و اطمینان را برای مردم به همراه داشته است.

سومین نوع اعتماد، به جهان‌بینی مربوط می‌شود. به نظر گیدنز دین یکی از ابزارهای سازمان‌دهنده اعتماد است که به چندین طریق عمل می‌کند. به این صورت که تنها خدایان و نیروهای دینی نیستند که در موقع مقتضی حمایت‌های قابل توجهی از مومنان به عمل می‌آورند، بلکه افراد مومن دیگر و نیز روحانیون یا متصدیان دینی نیز این کار را انجام می‌دهند و اصولاً جهان‌بینی دینی به فرد قدرت تبیین وقایع را می‌دهد.

---

². Zimel

چهارمین نوع اعتماد، روابط مبتنی بر سنت در فرهنگ‌های پیشامدرن است. سنت روال‌مند است و همین روال‌مندی باعث می‌شود که ذاتاً پرمعنا و نه صرفاً عادت‌ی پوچ به دلیل نفس عادت، باشد. سنت پیوندی را بین گذشته، حال و آینده پدید می‌آورد و به مجموعه اعمال معینی کیفیت آیینی می‌دهد و تا زمانی که می‌تواند اعتماد به پیوستگی گذشته، حال و آینده را حفظ کند و این اعتماد را به اعمال اجتماعی قاعده‌مند متصل سازد، به شیوه‌ای اساسی در امنیت وجودی سهام خواهد ماند. در مجموع از نظر گیدنز اعتماد در فرهنگ‌های پیشامدرن، چهره به چهره بوده و مبتنی بر "هم‌حضور" بوده است، در حالی که در مدرنیته و جهان مدرن اعتماد غیرشخصی به دیگران ناشناس، ناشی از ماهیت رشد یابنده نظام‌های انتزاعی می‌باشد. وجه عمده اعتماد در دوران مدرنیته، پایبندی‌های بی‌چهره‌ای است که در نظام‌های تخصصی معنا می‌یابند» (ریتزر، ۱۳۷۳: ۷۶۸). به نظر گیدنز در دوره مدرن، اعتماد به اشخاص متکی بر پیوندهای شخصی و چهره به چهره هم‌حضوری در چارچوب اجتماع محلی و شبکه‌های خانوادگی نیست، بلکه اعتماد تبدیل به طرحی دوطرفه شده که طرفین رابطه باید بر روی آن کار کرده و برای آن وقت بگذارند تا بتوانند اعتماد را جلب کنند.

اولویت مکان به آن صورت که در محیط‌های پیشامدرن وجود داشت در دوران مدرن به موجب فرایندهای کنده شدن و فاصله‌گیری زمانی - مکانی تا حد زیادی از بین رفته است و مکان صورت وهمی یافته است. این به دلیل آن است که «ساخت جامعه دچار تغییر شده است و دیگر این دوام‌ها و قدمت‌ها باعث حس اطمینان و اعتماد نمی‌شوند چرا که تغییر دوران و ساخت باعث شده پدیده‌های قدیمی هم خود را بصورت نو و جدید درآورند تا با شرایط منطبق شوند. احساس تعلق و وابستگی به اماکن یا احساس یکی بودن با اماکن هنوز پا برجاست، اما مبنای این احساسات هم دستخوش تحول شده‌اند. دیگر اجتماع محلی، محیطی آکنده از معانی آشنا و بدیهی نیست، بلکه تا حد زیادی جلوه‌ای از روابط فاصله‌دار است که وضعیت محلی دارند. همه کسانی که در اماکن گوناگون جوامع مدرن زندگی می‌کنند از این امر اطلاع دارند. هرگونه امنیتی که افراد در نتیجه آشنایی با مکان تجربه می‌کنند همان قدر که بر پایه صور پایدار روابط از جاکنده شده استوار است بر ویژگی‌های موقعیت محلی نیز مبتنی است» (Markowitz, 1985).

گیدنز نوعی رابطه را برای جهان مدرن معرفی می‌کند که آن را «ارتباط ناب^۳» می‌نامد. او ارتباط ناب، را ارتباطی می‌داند که معیارهای برونی و حاشیه‌ای آن کم‌رنگ شده و فقط از نفس خود ارتباط حاصل می‌شود. این ارتباط وابسته به اعتماد متقابل بوده و اعتماد متقابل نیز با صمیمی شدن و ارتباط نزدیک مرتبط است، صمیمیتی که طرفین مبادله همزمان همدیگر را نیز به رسمیت بشناسند.

فرانسیس فوکویاما^۴

فوکویاما با نوعی رویکرد اقتصادی به مسئله اعتماد می‌پردازد و مبنای نظری و کانون تمرکز او بر حفظ «سرمایه اجتماعی به عنوان مجموعه معینی از هنجارها و ارزش‌های غیررسمی است و اعضای گروهی که با یکدیگر همکاری و همیاری دارند، در آن سهم هستند». از دید فوکویاما این ارزش‌ها و هنجارها باید شامل سجایایی از قبیل

³ . Pure Relationship

⁴ . Francis Fukuyama

صداقت، ادای تعهدات و ارتباطات دو جانبه باشد (فوکویاما، ۱۳۷۹: ۱۰). به طوری که مشارکت در این ارزش‌ها و هنجارهای غیررسمی با چنین ویژگی‌هایی، توسط گروهی از افراد که با یکدیگر همکاری دارند اعتماد را بوجود می‌آورد. البته به نظر فوکویاما این همکاری و همیاری به منظور افزایش بهره‌وری اقتصادی صورت می‌گیرد و بنابراین وی اعتماد را بر مبنای سرمایه اجتماعی و در عرصه اقتصادی مطرح می‌سازد.

فوکویاما معتقد است که اعتماد اجتماعی در ساختار کشورهای صنعتی و سرمایه‌داری نقش بسزایی داشته است. چرا که وی فرهنگ این کشورها را دارای سطح بالایی از سرمایه اجتماعی می‌داند که در آن سطح بالای اعتماد اجتماعی باعث تشکیل گروهها و شرکت‌های جدید و همکاری آنها با یکدیگر می‌شود. به نظر فوکویاما «توانایی رقابت ملت‌ها وابسته به داشتن سطح بالای اعتماد در جامعه به عنوان یک ویژگی فرهنگی فراگیر می‌باشد». (Fukuyama, 1995: 24). وی حتی شکل‌گیری نهادها، موسسات و شرکت‌های بزرگ را در برخی کشورها و یا عدم شکل‌گیری آن، در برخی کشورهای دیگر را با استفاده از شدت و ضعف حضور اعتماد اجتماعی توضیح می‌دهد. هرچند تئوری فوکویاما با برخی انتقادات مواجه است که مثلاً نقش دولت را در نظر نگرفته است. ولی نمی‌توان از نقش شرایط زندگی و شکل‌گیری اعتماد و اهمیت آن در تئوری وی صرف‌نظر کرد.

جیمز کلمن^۵

مفهوم اعتماد برای کلمن مفهومی محوری است. به نظر وی افراد برای این به کنش اجتماعی می‌پردازند که نیازهای خود را رفع کنند و رفع نیازها تنها از طریق بده بستان‌های اجتماعی امکان‌پذیر است، بنابراین بده بستان‌ها و مبادله‌ها نقش اساسی در ساختن کنش‌های اجتماعی دارند.

به نظر کلمن در هر رابطه مبتنی بر اعتماد دست کم دو جزء وجود دارد، «اعتماد کننده و اعتمادشونده؛ و فرض بر این است که در کنش هر دو جزء هدفمند بوده و به دنبال ارضای نیازهای خود هستند. طرف اعتماد کننده باید تصمیم بگیرد که با دیگری وارد معامله و کنش شود یا نه (یعنی خطر را بپذیرد یا نه) و طرف اعتماد شونده نیز باید بین حفظ اعتماد و یا شکستن آن، انتخاب کند. بنابراین یک رابطه مبتنی بر اعتماد، یک عمل دو جانبه است و بر مبنای اصل به بیشترین اندازه رساندن فایده در شرایط مخاطره قرار دارد». (کلمن، ۱۳۷۷: ۲۷۱)

کلمن اظهار می‌دارد که چون فرد هم می‌تواند اعتمادکننده باشد و هم اعتمادشونده، بنابراین مبادله از حالت دوجزئی خارج شده و حالت سه‌جزئی به خود می‌گیرد. این نوع مبادله‌های سه‌جزئی به نظر کلمن نقش مهمی در نظام‌های اقتصادی، سیاسی و اجتماعی دارند. این نوع مبادله‌ها شبکه‌های گسترده‌ای از افراد را در نظام‌های سیاسی، اقتصادی و اجتماعی به یکدیگر پیوند داده و اعتماد را در جامعه گسترش می‌دهند. کلمن در مورد رابطه مبتنی بر اعتماد چند نکته را یادآوری می‌کند:

- برقراری اعتماد امکان‌کنشی را از جانب امین بوجود می‌آورد که در غیر این صورت ممکن نبود.

- اگر اعتماد شونده (امین) قابل اعتماد باشد، اعتماد کننده از اعتماد خود بیشتر سود می‌برد تا از عدم اعتماد،

در صورتی که اگر امین قابل اعتماد نباشد، اعتمادکننده از اعتماد خود بیشتر زیان می‌بیند تا از عدم اعتماد خود.

⁵ . Coleman .KJ

- اعتماد کردن در برخی موارد مستلزم آن است که اعتماد کننده منبع خود را به شکل داوطلبانه در اختیار اعتماد شونده قرار دهد.

- در همه روابط مبتنی بر اعتماد «تأخر زمانی» وجود دارد، به بیان دیگر اعتمادکننده باید به امید اعمال جبران اعتماد شونده در آینده اقداماتی را انجام دهد (کلمن، ۱۳۷۷: ۱۵۴).

- به نظر کلمن افراد با استفاده از سرمایه اجتماعی خود وارد روابط اجتماعی می‌شوند و آن را شکل می‌دهند و از این منابع برای رسیدن به منافعی استفاده می‌کنند. در این میان میزان درخور اعتماد بودن محیط اجتماعی که پرداختن به تعهدات را مشخص می‌کند و میزان تعهداتی که برعهده گرفته شده‌اند، در رابطه با سرمایه اجتماعی اهمیت می‌یابند. به نظر کلمن حتی اعتماد به مکانیسم‌های کلی‌تر و ساختارهای کلان، از چارچوب اعتماد متقابل سرچشمه می‌گیرد. از این رو آسیب‌پذیری اعتمادهای انتزاعی را نیز می‌بایست بر حسب آسیب‌های وارده به حدود اعتماد متقابل تعریف و بررسی کرد (کلمن، ۱۳۷۷: ۶۶۹-۶۷۸). در کل کلمن اعتماد را بیشتر یک کنش اجتماعی دوطرفه و هدفمند می‌داند که افراد بیشتر بدین دلیل به آن می‌پردازند که نیازهای خود را رفع کنند و اساس شکل‌گیری این کنش به بیشترین اندازه رساندن فایده برای طرفین کنش است.

پیشینه تحقیق

کاستل فرانچی و فالکونه (۲۰۰۳) در پژوهشی با "عنوان اعتماد اجتماعی، یک نظریه شناختی" به بررسی رابطه اعتماد اجتماعی و زمینه روانی وکالت در رم پرداخته‌اند. از نظر آنها اعتماد اجتماعی هم یک موضوع روانی و هم یک موضوع اجتماعی است. آنها پس از بررسی ابعاد اعتماد اجتماعی (اخلاق، شهرت و اقتدار)، شرح می‌دهند که چرا قول‌ها، پیمان‌ها و مشروعیت‌ها می‌توانند اعتمادمان را بوسیله اصلاح کردن بازنمایی روانی افزایش دهند. آنها همچنین تعریفی اساسمند از اعتماد را بر اساس عوامل شناختی ارائه می‌دهند و این درجه از اعتماد را به عنوان پایه‌هایی برای تصمیم‌عقلانه به منظور برعهده‌گیری وکالت یا عدم آن برای موسسه دیگر استفاده می‌کنند. آنها شرح می‌دهند که چه زمانی اعتماد عاقلانه است و چه زمانی نیست (Castelfranchi and Falcón, 2003).

گری و نیسترا در یک پژوهش تطبیقی با عنوان "سرمایه اجتماعی، تندرستی و نابرابری درآمد" که در سطح کلان و با مقایسه کشورهای غربی انجام داده‌اند، به بررسی رابطه عوامل یاد شده پرداخته‌اند. در این تحقیق مشخص گردیده است که «ارتباطی بسیار قوی بین موقعیت اجتماعی افراد و میزان تندرستی آنها وجود دارد، و جوامعی که از نابرابری درآمدی شدیدی رنج می‌برند، از انسجام اجتماعی کمی هم برخوردارند. اعتماد و وضعیت بهداشت در سطح محیطی با یکدیگر مرتبط هستند». (تاجبخش، ۱۳۸۴).

امیرکافی (۱۳۷۵) در تحقیقی با عنوان "اعتماد اجتماعی و عوامل موثر بر آن" با روش پیمایش در سه منطقه تهران، با وارد کردن متغیرهایی چون روابط اجتماعی ابزاری و اظهاری، سرمایه اجتماعی، امنیت، تعهد به رابطه و تعهد درونی، مقبولیت اجتماعی و سنجیدن ابعاد اعتماد اجتماعی (صداقت، صراحت، اطمینان، سهم کردن و...)، نشان داده است که میزان اعتماد اجتماعی در بین پاسخگویان در حد متوسط به بالا بوده است و بیشترین میزان

اعتماد اجتماعی مربوط به بعد صراحت می‌باشد. همچنین یافته‌های این تحقیق نشان داده است که میزان اعتماد اجتماعی در بین مردان بیشتر از زنان بوده و تحصیلات افراد با متغیر اعتماد اجتماعی، رابطه معکوس داشته است. در بین متغیرهای بررسی شده در این تحقیق متغیر دگرخواهی بیشترین و متغیر امنیت کمترین تاثیر را بر متغیر اعتماد داشته است (امیرکافی، ۱۳۷۵).

عظیمی‌هاشمی (۱۳۷۳) تحقیقی با عنوان عام‌گرایی و عوامل موثر بر آن را در بین مناطق تهران انجام داده است. بخشی از یافته‌های این تحقیق نشان داده است که بین اعتماد اجتماعی و نوع مشاغل رابطه معناداری وجود دارد (عظیمی‌هاشمی، ۱۳۷۳).

رایزر و همکاران (۲۰۰۱) در تحقیقی که درباره اعتماد اجتماعی انجام دادند به بررسی متغیرهای اعتماد تعمیم یافته، اعتماد به افرادی غیر از دوستان و خویشاوندان و دوستان نزدیک، اعتماد به نهادهای عمومی و مشارکت در نهادهای مدنی و انجمن‌های مشارکتی پرداختند و نشان دادند که بین متغیرهای بررسی شده با اعتماد اجتماعی رابطه مستقیمی وجود دارد (Raiser, 2001).

چارچوب نظری

با توجه به این که هدف اصلی این مقاله بررسی عوامل موثر بر شکل‌گیری اعتماد اجتماعی در بین دانشجویان است در این راستا، از کارهای تحقیقی پیشین و تئوری‌های مرتبطی استفاده شده است که به طور خلاصه جمع بندی زیر از آنها ارائه می‌شود.

گونه‌شناسی‌گیدنز از اعتماد اجتماعی با توجه به تئوری تلفیقی و ترکیبی ساختاری- عاملیت برای زمان و مکان خاصش از اهمیت برخوردار است. بنابراین باید با در نظر گرفتن شرایط زمانی و مکانی مورد مطالعه و وضعیت اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی آن به بررسی اعتماد اجتماعی و عوامل موثر بر آن پرداخت. به عبارت دیگر شرایط اجتماعی و وضعیت زمانی و مکانی در واقعیت‌ها، پدیده‌ها و موضوعات جامعه‌شناختی دخالت داشته و نسبی بودن آن را باید مورد توجه قرار داد. در این رابطه گری و نیسترا نیز در تحقیق انجام گرفته شده نشان دادند که سرمایه اجتماعی و نابرابری درآمد با هم در ارتباط بوده و جوامعی که از نابرابری درآمد شدیدی رنج می‌برند، از انسجام اجتماعی کمی برخوردارند. در تحقیق عظیمی‌هاشمی آمده است که بین اعتماد اجتماعی و نوع مشاغل رابطه معناداری وجود دارد که این امر می‌تواند در راستای نابرابری درآمدی و تشدید آن یا کمرنگ‌تر شدن آن باشد. همچنین امیرکافی در تحقیق خود نشان داده است که میزان اعتماد اجتماعی در بین مردان بیشتر از زنان بوده است. نظریه مطرح شده و این نتایج می‌تواند دال بر اهمیت شرایط و وضعیت اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی و نیز جایگاه معنادار اجتماعی این مفهوم باشد.

فوکویاما نیز سرمایه اجتماعی را به عنوان مجموعه معینی از هنجارها و ارزش‌های غیررسمی معرفی می‌کند که اعضای گروهی که با یکدیگر همکاری و همیاری دارند، در آن سهیم هستند. وی فرهنگ کشورهای که دارای سطح بالایی از سرمایه اجتماعی هستند را بررسی کرده و بیان می‌کند که سطح بالای اعتماد اجتماعی باعث تشکیل گروه‌های جدید و همکاری آنها با یکدیگر می‌شود. همچنین به نظر گیدنز در دوره مدرن، اعتماد به اشخاص، متکی

بر پیوندهای شخصی و چهره به چهره هم‌حضور در چارچوب اجتماع محلی و شبکه‌های خانوادگی نیست بلکه اعتماد تبدیل به طرحی دوطرفه شده که طرفین رابطه باید بر روی آن کار کرده و برای آن وقت بگذارند تا بتوانند اعتماد را جلب کنند. در این ارتباط می‌توان بیان داشت، یکی از متغیرهایی که در تحقیق انجام گرفته شده بوسیله رایزر و همکارانش در رابطه با اعتماد اجتماعی بررسی شد اعتماد به نهادهای عمومی و مشارکت در نهادهای مدنی و انجمن‌های مشارکتی بوده است که بین متغیرهای بررسی شده رابطه مستقیمی وجود داشته و در واقع با افزایش میزان مشارکت‌ها میزان اعتماد اجتماعی نیز افزایش یافته است.

با توجه به ابعاد نظریه مطرح شده در آرای گیدنز، فوکویاما و آرای بررسی شده سایر متفکران در مورد اعتماد اجتماعی و نیز بررسی تحقیقات انجام گرفته مرتبط با موضوع، تلفیقی از دیدگاههای یاد شده، مبنای اصلی طرح مفهومی این پژوهش قرار گرفته است.

فرضیه‌های تحقیق:

۱. بین جنس پاسخگویان و میزان اعتماد اجتماعی آنان تفاوت معناداری وجود دارد.
۲. بین پایگاه اجتماعی - اقتصادی و میزان اعتماد اجتماعی در بین دانشجویان دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه علامه طباطبائی و دانشکده فنی و مهندسی دانشگاه تهران تفاوت معناداری وجود دارد.
۳. بین میزان استفاده از اینترنت و شرکت در گروه‌های دوستی در فضای مجازی با اعتماد اجتماعی دانشجویان دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه علامه طباطبائی و دانشکده فنی و مهندسی دانشگاه تهران تفاوت معناداری وجود دارد.
۴. بین میزان شرکت در انجمن‌های علمی، ادبی، فرهنگی و میزان اعتماد اجتماعی دانشجویان دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه علامه طباطبائی و دانشکده فنی و مهندسی دانشگاه تهران تفاوت معناداری وجود دارد.

روش شناسی

تعریف نظری و عملیاتی متغیر وابسته (اعتماد اجتماعی)

اعتماد، مترادف با تکیه کردن، واگذاشتن کار به کسی، اطمینان، وثوق، باور و اعتقاد به کار گرفته می‌شود (عمید، ۱۳۶۹: ۲۰۱). اعتماد را می‌توان داشتن دید مثبت و حسن ظن نسبت به دیگر افراد جامعه دانست که تسهیل - گر روابط اجتماعی می‌باشد. در این رابطه اجتماعی دو عنصر اساسی وجود دارد ۱- اعتماد کننده^۶ ۲- اعتماد

^۶ . trustor

شونده^۷. حال اعتماد شونده می‌تواند فرد، گروه، سازمان و یا ... باشد. در این نوع تعامل اجتماعی طرفین انتظار دارند منافعتشان برآورده گردد (Hamilton, 1996: 121).

تعریف عملیاتی : در این تحقیق بررسی و سنجش اعتماد اجتماعی با شاخص‌های صراحت، حسن‌ظن، صداقت، سهمیم کردن، دگرخواهی، اعتماد به مردم و اعتماد به گروهها انجام شده است که هر شاخص نیز بوسیله گویه‌هایی سنجیده شده است. گویه‌های مربوط به شاخص‌های اعتماد اجتماعی به تفکیک هر شاخص در جدول ۱ آمده است.

نوع مطالعه

تحقیق حاضر از نوع بررسی یا پیمایش^۸ است. و اطلاعات لازم از طریق پرسشنامه جمع‌آوری شده است. همچنین واحد تحلیل در این بررسی فرد می‌باشد.

---

⁷ . trustee
⁸ - Survey

جدول ۱- شاخص‌های مربوط به متغیر وابسته اعتماد اجتماعی به تفکیک هر گویه

شاخص‌ها	گویه‌ها
صراحت	اگر موضوعی را متوجه نشوم، از دیگران کمک می‌گیرم.
	بیشتر دانشجویان از ارائه اطلاعات خود به دیگران خودداری می‌کنند.
	اگر عده‌ای از دانشجویان در مورد وضعیت دانشگاه با همدیگر صحبت نمایند، نسبت به آنها اظهار نظری نمی‌کنم.
سهیم کردن	اگر با ایده علمی جالبی آشنا شوم سعی می‌کنم آن را با دوستانم در میان بگذارم.
	در جامعه امروزی اگر چیزی از تو پرسیدند نباید اظهار نظر کنی زیرا در صورت بروز مشکل تو را مقصر خواهند دانست.
	بعضی‌ها، وقتی مقاله جالبی را در اینترنت می‌بینند که مرتبط با پایان نامه دوستانشان است، از گفتن آن خودداری می‌کنند.
حسن ظن	بیشتر دانشجویانی که از من کتاب به امانت می‌برند، یقین دارم که آن را به موقع پس خواهند داد.
	حسن ظن به دیگران تنها باعث اذیت شدن خود فرد می‌شود.
صداقت	وقتی به خاطر اشتباه دوستم به او مطلبی را تذکر می‌دهم، با جان و دل می‌پذیرد.
	راستگویی به سلامت روح و روان آدمی کمک می‌کند.
دگرخواهی	اگر کتابی را از دوستانم بخواهم، آنها زمانی آن را در اختیار من قرار می‌دهند، که آن را لازم نداشته باشند.
	در انجام امور مربوط به دوستانم سعی می‌کنم آنها را یاری کنم.
اعتماد به مردم	اعتماد به عموم مردم
اعتماد به گروه‌ها	اعتماد به دوستان و آشنایان
	اعتماد به تشکل‌های دانشجویی
	اعتماد به نهادهای صنفی
	اعتماد به رسانه‌های همگانی
	اعتماد به احزاب سیاسی

برای پایایی نیز جدا

محاسبه پایایی، میزان ۰/۷۶۳ را نشان داد. همچنین از روش نصف کردن و مقایسه داده‌ها نیز استفاده شد و سرانجام پس از گردآوری اطلاعات اصلی، میزان پایایی ۰/۷۹۲ به دست آمد.

جامعه آماری

جامعه آماری در این پژوهش، دانشجویان دوره کارشناسی دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه علامه طباطبائی و دانشکده‌های فنی، مهندسی دانشگاه تهران در نیمسال اول سال تحصیلی ۹۰-۱۳۸۹ می‌باشد. تعداد دانشجویان دوره کارشناسی دانشکده علوم اجتماعی در این نیمسال ۱۶۷۱ نفر بوده است. از طرفی با توجه به محدودیت

امکانات و دشواری‌های انجام این پژوهش در سطح تمام دانشکده‌های فنی، مهندسی و اینکه صرفاً تحصیل در رشته فنی مدنظر می‌باشد، از بین دانشکده‌های فنی، مهندسی به صورت تصادفی دانشکده برق و کامپیوتر انتخاب شده - است، که تعداد دانشجویانش در دوره کارشناسی ۱۳۳۰ نفر بوده است. البته دانشجویان سال اول بدلیل اینکه تازه وارد محیط دانشگاه شده‌اند و هنوز با محیط دانشگاه کامل آشنا نشده‌اند از جامعه آماری و سپس از نمونه خارج شده‌اند.

تعیین حجم نمونه

برای تعیین حجم نمونه با استفاده از فرمول کوکران و با توجه به تعداد جامعه آماری، ۳۷۰ نفر به عنوان نمونه انتخاب شدند.

شیوه نمونه‌گیری

روش نمونه‌گیری در این تحقیق روش نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌ای متناسب بوده است. تصادفی بودن به این صورت است که هیچ ضابطه خاصی برای انتخاب نمونه‌ها وجود ندارد و تک تک نمونه‌ها به صورت کاملاً تصادفی مشخص می‌شوند و دارای شانس کاملاً مساوی و برابر هستند. نمونه‌گیری تصادفی روشی برای انتخاب بخشی از جامعه آماری است به گونه‌ای که هر عضو برای انتخاب شدن شانس برابر داشته باشند. (کرلینجر، ۱۳۷۴، ۳۸۸) در نمونه‌گیری طبقه‌ای، جامعه به طبقه‌های متفاوت طبقه‌بندی می‌شود و نمونه‌های تصادفی از میان آنها انتخاب می‌گردد. (همان: ۲۰۵)

با توجه به انتخاب دانشجویان دو دانشکده علوم اجتماعی و دانشکده فنی، مهندسی (دانشکده برق و کامپیوتر) برای این پژوهش ابتدا نسبت جمعیت آنها را با توجه به ویژگی‌های جنس و دانشکده در کل جامعه آماری مشخص می‌شد و پس از آن بر اساس همین نسبت، حجم نمونه به تفکیک جنس و دانشکده مشخص گردید و سپس به شیوه نمونه‌گیری تصادفی افراد مورد نظر انتخاب شدند.

جدول ۲- حجم نمونه بررسی شده به تفکیک جنس و دانشکده

دانشکده	مرد	زن	جمع	نسبت مرد در نمونه	نسبت زن در نمونه	جمع
علوم اجتماعی	۲۶۴	۱۴۰۷	۱۶۷۱	۳۴	۱۷۳	۲۰۷
برق و کامپیوتر	۶۵۰	۶۸۰	۱۳۳۰	۷۹	۸۴	۱۶۳
جمع	۹۱۴	۲۰۸۷	۳۰۰۱	۱۱۳	۲۵۷	۳۷۰

همانگونه که در جدول ۲ آمده است حجم نمونه با در نظر گرفتن نسبت جمعیت جامعه آماری و توجه به ویژگی‌های جنس و نوع دانشکده محاسبه شده است. بیشترین حجم نمونه با ۱۷۳ نفر مربوط به زنان دانشکده علوم اجتماعی بوده است.

یافته‌های تحقیق

یافته‌های توصیفی

از کل پاسخگویان دانشکده علوم اجتماعی (۲۰۷ نفر)، تعداد ۳۴ نفر یعنی ۱۶.۴۲ درصد مرد و تعداد ۱۷۳ نفر یعنی ۸۳.۵۸ درصد زن بوده‌اند. از کل پاسخگویان دانشکده فنی مهندسی (۱۶۳ نفر)، تعداد ۷۹ نفر یعنی ۴۸.۴۷ درصد مرد و تعداد ۸۴ نفر یعنی ۵۱.۵۳ درصد زن بوده‌اند.

در میان دانشجویان دانشکده علوم اجتماعی و بر اساس نمونه بررسی شده، از مجموع زنان، ۷۸.۵۹ درصد مجرد و ۲۱.۴۰ درصد متأهل، و در بین مردان در این دانشکده ۸۴ درصد مجرد و ۱۶ درصد متأهل بوده‌اند. همچنین در میان پاسخگویان دانشکده فنی مهندسی، ۷۳ درصد از زنان مجرد و ۲۷ درصد متأهل، و در بین مردان در این دانشکده ۸۸ درصد مجرد و ۱۲ درصد متأهل بوده‌اند.

میانگین سنی دانشجویان مورد بررسی زن در دانشکده علوم اجتماعی ۲۱.۷ سال و در بین مردان ۲۲.۹ سال می‌باشد. همچنین میانگین سن در بین دانشجویان زن دانشکده فنی مهندسی برابر با ۲۲.۸ و در بین مردان این دانشکده برابر با ۲۴.۶ سال بوده است.

جدول ۳- درصد نمرات پاسخگویان به متغیرهای تحقیق

برق و کامپیوتر			علوم اجتماعی			نوع دانشکده متغیرها
پائین	متوسط	بالا	پائین	متوسط	بالا	
۵/۷	۴۹/۷	۴۴/۶	۱۳/۷	۴۶/۸	۳۹/۵	پایگاه اقتصادی - اجتماعی
۶۶/۱	۱۹/۷	۱۴/۲	۴۵/۵	۳۱/۹	۲۲/۶	میزان مشارکت در انجمن‌های علمی، ادبی و فرهنگی
۱۵/۲	۴۷/۲	۳۷/۶	۲۰/۴	۴۵/۹	۳۳/۷	میزان استفاده از اینترنت و شرکت در گروه‌های دوستی در فضای مجازی
۲۷/۷	۱۷ ۳۷	۳۴/۶	۱۰/۸	۴۲/۵	۴۶/۷	اعتماد اجتماعی

در جدول ۳ نمرات پاسخگویان به تفکیک متغیرهای مورد بررسی و نیز نوع دانشکده آمده است. در ارتباط با متغیر پایگاه اقتصادی - اجتماعی می‌توان بیان داشت که در هر دو دانشکده علوم اجتماعی و فنی مهندسی بیشترین مقدار و به ترتیب ۴۶/۸ و ۴۹/۷ درصد مربوط به پایگاه اقتصادی - اجتماعی متوسط بوده است. ولی از سوی دیگر نزدیک به ۱۴ درصد از دانشجویان دانشکده علوم اجتماعی پایگاه اقتصادی - اجتماعی خود را در حد پایین بیان کرده‌اند که این نسبت برای دانشجویان دانشکده برق و کامپیوتر دانشگاه تهران نزدیک به ۶ درصد بوده است. همچنین نزدیک به ۵۵ درصد از دانشجویان دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه علامه طباطبائی میزان مشارکت خود در انجمن‌های علمی، ادبی و فرهنگی را در حد بالا و متوسطی بیان نموده‌اند در حالی که این نسبت برای دانشجویان دانشکده برق و کامپیوتر دانشگاه تهران نزدیک به ۳۴ درصد بوده است. در رابطه با میزان استفاده از اینترنت و شرکت در گروه‌های دوستی در فضای مجازی نیز بیش از ۲۰ درصد از دانشجویان دانشکده علوم اجتماعی و بیش از ۱۵ درصد از دانشجویان دانشکده فنی بیان داشته‌اند که از آن استفاده پایینی می‌نمایند. ولی در رابطه با متغیر وابسته اعتماد اجتماعی می‌توان بیان داشت که نزدیک به ۴۷ درصد از دانشجویان دانشکده علوم اجتماعی دارای اعتماد اجتماعی بالا و نزدیک به ۴۳ درصد نیز اعتماد اجتماعی خود را در حد متوسطی بیان نموده‌اند و حدود ۱۱ درصد نیز اعتماد اجتماعی خود را در حد پایین بیان نموده‌اند که این میزان برای دانشجویان دانشکده فنی نزدیک به ۳۵ درصد در حد بالا و ۳۸ درصد در حد متوسط و ۲۸ درصد در حد پایین بوده است.

جدول ۴- درصد نمرات پاسخگویان به شاخص‌های مربوط به متغیر وابسته اعتماد اجتماعی به تفکیک هر گویه

شاخص‌ها	گویه‌ها	کاملاً موافقم	موافقم	فقری ندارم	مخالقم	کاملاً مخالفم
صراحت	اگر موضوعی را متوجه نشوم، از دیگران کمک می‌گیرم.					

					بیشتر دانشجویان از ارائه اطلاعات خود به دیگران خودداری می کنند.	
					اگر عده ای از دانشجویان در مورد وضعیت دانشگاه با همدیگر صحبت نمایند، نسبت به آنها اظهار نظری نمی کنم.	
					اگر با ایده علمی جالبی آشنا شوم سعی می کنم آن را با دوستانم در میان بگذارم.	سهیم کردن
					در جامعه امروزی اگر چیزی از تو پرسیدند نباید اظهار نظر کرد زیرا در صورت بروز مشکل تو را مقصر خواهند دانست.	
					بعضی ها، وقتی مقاله جالبی را در اینترنت می بینند که مرتبط با پایان نامه دوستانشان است، از گفتن آن خودداری می کنند.	
					بیشتر دانشجویانی که از من کتاب به امانت می برند، یقین دارم که آن را به موقع پس خواهند داد.	
					حسن ظن به دیگران تنها باعث اذیت شدن خود فرد می شود.	صداقت
					وقتی به خاطر اشتباه دوستم به او مطلبی را تذکر می دهم، با جان و دل می پذیرد.	
					راستگویی به سلامت روح و روان آدمی کمک می کند.	
					اگر کتابی را از دوستانم بخواهم، آنها زمانی آن را در اختیار من قرار می دهند، که آن را لازم نداشته باشند.	دگرخواهی

جدول ۵- درصد
نمرات پاسخگویان به
شاخص‌های مربوط به
متغیر وابسته اعتماد

					در انجام امور مربوط به دوستانم سعی می‌کنم آنها را یاری کنم
--	--	--	--	--	---

اجتماعی به تفکیک هر گویه

شاخص‌ها ۱	گویه‌ها	خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم
اعتماد به مردم	عموم مردم					
	دوستان و آشنایان					
اعتماد به گروه‌ها	تشکل‌ها ی دانشجویی					
	نهادهای صنعی					
	رسانه‌ها ی همگانی					
	احزاب سیاسی					

در جدول‌های ۴ و ۵ درصد نمرات پاسخگویان به شاخص‌های مربوط به متغیر وابسته اعتماد اجتماعی به تفکیک هر گویه آمده است. در واقع چون نحوه سنجش و امتیازدهی به گویه‌های شاخص‌ها به دو شیوه بوده است، نتایج نیز در دو جدول و به تفکیک آمده است.

نتایج تبیینی

تحلیل رگرسیونی

از تحلیل رگرسیونی به منظور مشخص کردن سهم تأثیر هر یک از متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته بدون لحاظ کردن تقدّم و تأخّر در بین آنها استفاده می‌شود. در این روش برای تبیین و پیش‌بینی متغیر وابسته از طریق متغیرهای مستقل، از روش رگرسیون چند متغیره استفاده شده است.

در این قسمت بر اساس تحلیل رگرسیونی، مهمترین عوامل تأثیرگذار بر میزان اعتماد اجتماعی در بین دانشجویان بررسی خواهد شد. روش مورد استفاده در این تحلیل رگرسیونی روش Stepwise است. برای انجام تحلیل رگرسیونی در این تحقیق متغیرهای میزان مشارکت در انجمن‌های علمی، ادبی، فرهنگی، میزان استفاده از اینترنت و شرکت در گروه‌های دوستی در فضای مجازی، پایگاه اجتماعی - اقتصادی، جنس و سن را به عنوان متغیرهای مستقل و متغیر میزان اعتماد اجتماعی به عنوان متغیر وابسته در نظر گرفته شده است. ابتدا هریک از متغیرهای مستقل به صورت جداگانه در رابطه با متغیر وابسته قرار داده شده، سپس همه متغیرهای مستقل در رابطه با متغیر وابسته با هم وارد معادله شده است که نتایج به قرار زیر می‌باشد:

فرضیه ۱- به نظر می‌رسد که بین جنس پاسخگویان و میزان اعتماد اجتماعی آنان تفاوت معناداری وجود دارد.

جدول ۶- ضریب همبستگی پیرسون جنس و میزان اعتماد اجتماعی

گزینه‌ها	میانگین	انحراف معیار	تعداد پاسخگو
جنس			
اعتماد اجتماعی			

$$R = 0/25 \quad \text{سطح معناداری} = 0/000$$

با توجه به اینکه سطح معناداری بدست آمده (۰/۰۰۰) کوچکتر از میزان خطای پذیرفته شده (۰/۰۱ = آلفا) می‌باشد، پس وجود همبستگی بین جنس و اعتماد اجتماعی در بین پاسخگویان با ۹۹ درصد اطمینان تأیید می‌شود و این بدان معناست که بین دو متغیر رابطه وجود دارد. همچنین با عنایت به اینکه همبستگی بدست آمده (۰/۲۵) می‌باشد، میزان همبستگی نیز در حد متوسط رو به ضعیفی می‌باشد.

فرضیه ۳: بین میزان استفاده از اینترنت و شرکت در گروه‌های دوستی در فضای مجازی با اعتماد اجتماعی در بین دانشجویان دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه علامه طباطبایی و دانشکده فنی و مهندسی دانشگاه تهران تفاوت معناداری وجود دارد.

جدول ۷- ضریب همبستگی پیرسون میزان استفاده از اینترنت، شرکت در گروه‌های دوستی در فضای مجازی و میزان اعتماد اجتماعی

گزینه‌ها	میانگین	انحراف معیار	تعداد پاسخگو
استفاده از اینترنت، شرکت در گروه‌های دوستی در فضای مجازی			

$$R = 0/185 \quad \text{سطح معناداری} = 0/010$$

با توجه به اینکه سطح معناداری بدست آمده (0/010) کوچکتر از میزان خطای پذیرفته شده (0/01 = آلفا) می‌باشد، پس وجود همبستگی بین میزان استفاده از اینترنت، شرکت در گروه‌های دوستی در فضای مجازی و اعتماد اجتماعی در بین پاسخگویان با 99 درصد اطمینان تأیید می‌شود. به عبارت دیگر بین دو متغیر رابطه وجود دارد. همچنین با عنایت به اینکه همبستگی بدست آمده (0/185) می‌باشد، میزان همبستگی نیز در حد نسبتاً ضعیفی می‌باشد.

فرضیه 4: بین میزان شرکت در انجمن‌های علمی، ادبی، فرهنگی و میزان اعتماد اجتماعی دانشجویان دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه علامه طباطبائی و دانشکده فنی و مهندسی دانشگاه تهران تفاوت معناداری وجود دارد.

جدول 8- ضریب همبستگی پیرسون میزان مشارکت در انجمن‌های علمی، ادبی و فرهنگی و میزان اعتماد

اجتماعی

گزینه‌ها	میانگین	انحراف معیار	تعداد پاسخگو
مشارکت در انجمن‌های علمی، ادبی و فرهنگی			
اعتماد اجتماعی			

$$R = 0/248 \quad \text{سطح معناداری} = 0/000$$

با توجه به اینکه سطح معناداری بدست آمده (0/000) کوچکتر از میزان خطای پذیرفته شده (0/01 = آلفا) می‌باشد، پس وجود همبستگی بین میزان مشارکت در انجمن‌های علمی، ادبی و فرهنگی و اعتماد اجتماعی در بین پاسخگویان با 99 درصد اطمینان تأیید می‌شود. این بدان معناست که بین دو متغیر رابطه وجود دارد. همچنین با عنایت به اینکه همبستگی بدست آمده (0/248) می‌باشد، میزان همبستگی نیز در حد متوسط رو به ضعیفی می‌باشد.

فرضیه 2- بین پایگاه اجتماعی - اقتصادی و میزان اعتماد اجتماعی دانشجویان دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه علامه طباطبائی و دانشکده فنی و مهندسی دانشگاه تهران تفاوت معناداری وجود دارد.

جدول 9- ضریب همبستگی پیرسون پایگاه اجتماعی - اقتصادی و میزان اعتماد اجتماعی

گزینه‌ها	میانگین	انحراف معیار	تعداد پاسخگو
----------	---------	--------------	--------------

$$R = 0/158 \quad \text{سطح معناداری} = 0/028$$

با توجه به اینکه سطح معناداری بدست آمده (0/028) کوچکتر از میزان خطای پذیرفته شده (0/05 = آلفا) می‌باشد، پس وجود همبستگی بین پایگاه اجتماعی - اقتصادی و اعتماد اجتماعی در بین پاسخگویان با 95 درصد اطمینان تأیید می‌شود. به عبارت دیگر بین دو متغیر رابطه وجود دارد. همچنین با عنایت به اینکه همبستگی بدست آمده (0/158) می‌باشد، میزان همبستگی نیز در حد نسبتاً ضعیفی می‌باشد.

جدول 10- آماره‌های رگرسیونی و برازش مدل رگرسیونی

آماره‌ها	همبستگی	ضریب	مقدار	درجه آزادی (df)	سطح معناداری (sig)
متغیر وابسته	چند گانه	تعیین	F		
میزان اعتماد اجتماعی	0/721	0/517	45/96	5	0/000

بر اساس اطلاعات جدول 10 می‌توان دریافت که میزان همبستگی

متغیرهای مستقل وارد شده در مدل با متغیر وابسته (میزان اعتماد اجتماعی) در حدود 0/721 می‌باشد که نشان‌دهنده همبستگی قوی بین متغیرها است. همچنین 51.70 درصد از واریانس متغیر میزان اعتماد اجتماعی توسط متغیرهای مستقل وارد شده در مدل تبیین می‌شود که قابل توجه می‌باشد. بر اساس سطح معناداری آزمون تحلیل واریانس (F)، مدل رگرسیونی بالا در سطح اطمینان بالای 99 درصد مورد تأیید می‌باشد؛ زیرا سطح معناداری آن برابر 0/000 می‌باشد که از مقدار 0/01 کوچکتر است.

جدول 11- عناصر متغیرهای درون معادله برای پیش‌بینی میزان اعتماد اجتماعی

متغیرهای مستقل	B	Beta	T	sig
پایگاه اقتصادی - اجتماعی	0/801	0/319	7/969	0/000
جنس	0/697	0/394	6/131	0/000
میزان مشارکت در انجمن‌های علمی، ادبی و فرهنگی	0/596	0/758	6/051	0/000
میزان استفاده از اینترنت و شرکت در گروه‌های دوستی در فضای مجازی	0/378	0/493	4/005	0/029

شاخص‌های آماری برای متغیرهای درون معادله مانند ضریب و رگرسیون (B) برای نمرات خام و Beta برای نمرات استاندارد شده و آزمون t را می‌توان در جدول ۱۱ دید. آزمون t نشان می‌دهد که ضریب B برای ۳ متغیر اول در سطح ۹۹ و برای متغیر آخر در سطح ۹۵ درصد اطمینان از لحاظ آماری معنی دار است. به این معنی که متغیرها به ترتیب میزان همبستگی‌شان با متغیر وابسته وارد معادله شده و به وسیله علامت جهت رابطه آنها مشخص شده است.

همان‌طور که دیده می‌شود، پایگاه اقتصادی - اجتماعی اولین متغیری است که وارد معادله شده و با توجه به میزان $t(7/96)$ و سطح معناداری $t(0/000)$ همبستگی بالا و مثبتی با متغیر وابسته دارد. یعنی هر چه سطح پایگاه اجتماعی - اقتصادی دانشجویان بالاتر باشد، میزان اعتماد اجتماعی آنان نیز بیشتر خواهد بود. جنسیت، میزان مشارکت در انجمن‌های علمی، ادبی و فرهنگی و میزان استفاده از اینترنت و شرکت در گروه‌های دوستی در فضای مجازی متغیرهای بعدی هستند که به ترتیب بعد از متغیر پایگاه اجتماعی - اقتصادی وارد معادله شده و همبستگی مثبتی با متغیر وابسته دارند.

جدول ۱۲- عناصر اصلی تحلیل چند متغیره به روش گام به گام از مرحله اول تا مرحله

چهارم برای پیش‌بینی میزان اعتماد اجتماعی

مرحله	نام متغیر	R	R ²	R ² مقدار افزوده شده به استاندارد	خطای استاندارد
اول	پایگاه اجتماعی - اقتصادی	۰/۴۸۷	۰/۲۳۶	--	۷/۱۵
دوم	جنس	۰/۶۱۹	۰/۳۷۸	۰/۱۵۰	۶/۳۶
سوم	میزان مشارکت در انجمن‌های علمی، ادبی و فرهنگی	۰/۶۹۷	۰/۴۸۴	۰/۰۹۴	۵/۸۷
چهارم	میزان استفاده از اینترنت، شرکت در گروه‌های دوستی در فضای مجازی	۰/۷۲۰	۰/۵۱۷	۰/۰۳۲	۵/۷۶

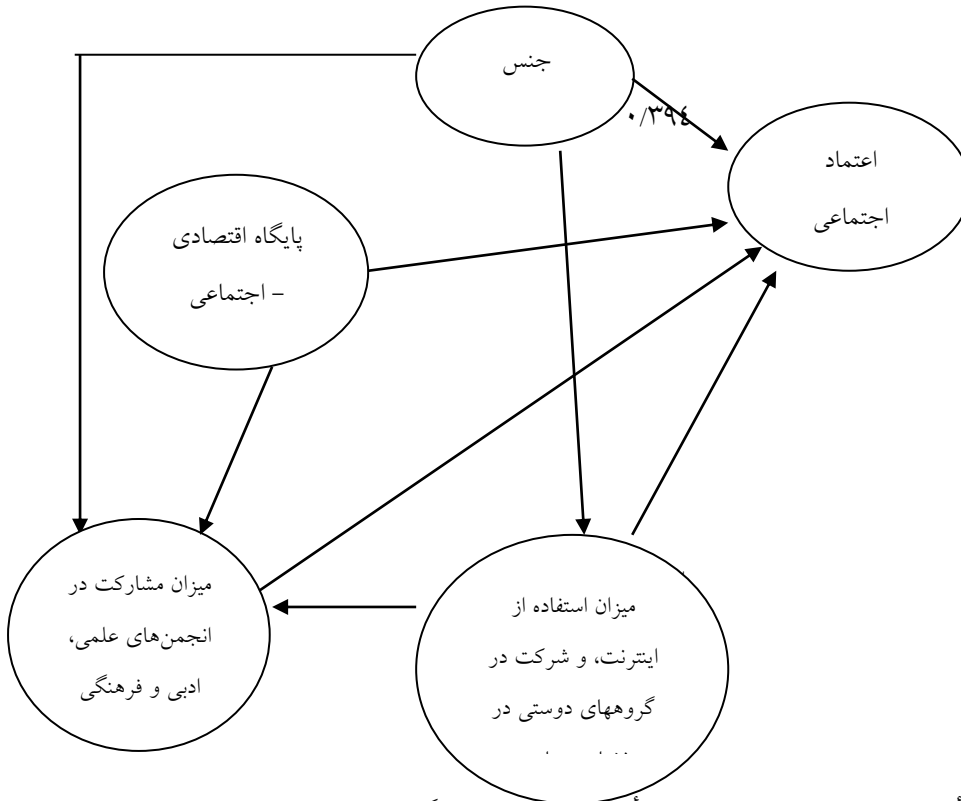
اطلاعات موجود در جدول ۱۲ بیانگر آن است که معادله پیش‌بینی دارای ۴ مرحله است، بر اساس اطلاعات به دست آمده در جدول همبستگی چند متغیره، در مرحله چهارم R برابر با ۰/۷۲۰ است و ضریب تعیین بدست آمده در مرحله چهارم نشان می‌دهد که در مجموع ۴ متغیر درون معادله یعنی پایگاه اجتماعی - اقتصادی، جنسیت، میزان مشارکت در انجمن‌های علمی، ادبی و فرهنگی و میزان استفاده از اینترنت و شرکت در گروه‌های دوستی در فضای مجازی حدود ۵۲ درصد از واریانس متغیر وابسته (میزان اعتماد اجتماعی) را پیش‌بینی می‌کنند.

جدول ۱۳- عناصر متغیرهای خارج از معادله در مرحله چهارم برای پیش‌بینی میزان اعتماد اجتماعی

نام متغیر	همبستگی جزئی	T مقدار	sig
-----------	--------------	---------	-----

نتایج به دست آمده در جدول نشان می‌دهد که متغیر سن نتوانسته وارد معادله شده و مقدار قابل ملاحظه‌ای بر R^2 بیفزاید، بنابراین این متغیر نقشی در پیش‌بینی متغیر وابسته نداشته است.

نمودار ۱- تحلیل مسیر

نمودار ۱ نشان دهنده تأثیرات مستقیم، غیر مستقیم و تأثیر کل متغیرهای الگوی تحلیلی تحقیق می‌باشد. با توجه به داده‌های نمودار و بر اساس استناد به آثار مستقیم متغیرها، متغیر میزان مشارکت در انجمن‌های علمی، ادبی و فرهنگی (۰/۷۵۶) قوی‌ترین و مهم‌ترین پیش‌بینی کننده اعتماد اجتماعی می‌باشد. بعد از این متغیر، به ترتیب متغیرهای میزان استفاده از اینترنت، و شرکت در گروه‌های دوستی در فضای مجازی (۰/۴۹۱)، متغیر جنس (۰/۳۹۴) و پایگاه اجتماعی - اقتصادی (۰/۳۱۴) بیشترین تأثیر را بر روی شکل‌گیری اعتماد اجتماعی دانشجویان داشته‌اند. اما در مجموع تأثیرات مستقیم و غیر مستقیم جنس برابر با ۰/۸۳۴ است. همچنین مجموع اثر مستقیم و غیر مستقیم پایگاه اجتماعی - اقتصادی به ۰/۵۵۵ افزایش یافته است و مجموع تأثیرات مستقیم و غیر مستقیم میزان استفاده از اینترنت، و شرکت در گروه‌های دوستی در فضای مجازی برابر با ۰/۸۰۳ است.

بر اساس بررسی تأثیرات کلی متغیرهای الگوی تحلیلی تحقیق بر روی متغیر وابسته، جنس با میزان برابر با ۰/۸۳۴ مهم‌ترین و قوی‌ترین پیش‌بینی کننده تأثیرگذاری شکل‌گیری اعتماد اجتماعی دانشجویان می‌باشد.

بحث و نتیجه گیری

تحلیل آماری فرضیه‌ها نشان داد که بین جنس و میزان اعتماد اجتماعی رابطه معناداری وجود دارد، بدین معنا که میزان اعتماد اجتماعی در بین مردان بیشتر از میزان اعتماد اجتماعی در بین زنان می‌باشد. با توجه به اینکه میزان اعتماد اجتماعی در بین مردان بیشتر از زنان است می‌توان گفت که جنسیت علاوه بر این که جنبه فیزیولوژیک دارد، بار اجتماعی نیز دارد. در واقع می‌توان بیان داشت که شکننده‌تر بودن پایگاه اجتماعی و فرهنگی زنان نسبت به مردان موجب به وجود آمدن چنین ارتباط و تفاوت معناداری شده است. به دیگر سخن شاید این گفته درست باشد که موقعیت زنان در شرایط عادی و نرمال جامعه شکننده‌تر از آن است که بخواهند با اعتماد بالای خود به سایرین، آن را به مخاطره بیفکنند.

در درجه دوم یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که با ۹۹ درصد اطمینان می‌توان ادعا کرد که بین نوع دانشکده و میزان اعتماد اجتماعی رابطه ای معنادار وجود دارد، بدین معنا که میزان اعتماد اجتماعی در بین دانشجویان دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه علامه طباطبائی بیشتر از میزان اعتماد اجتماعی در بین دانشجویان دانشکده برق و کامپیوتر دانشگاه تهران می‌باشد. با توجه به اینکه میزان اعتماد اجتماعی در بین دانشجویان دانشکده علوم اجتماعی بیشتر از دانشکده برق و کامپیوتر است می‌توان گفت که آموزش‌ها و محتوای رشته تحصیلی (رشته علوم اجتماعی که بیشتر با مسائل مربوط به آدمی و شناخت بیشتر و کنش بهتر با انسان‌ها در ارتباط است) در رفتار اشخاص به طور عام و اعتماد بین افراد به طور خاص تأثیرگذار است. در رابطه با این امر می‌توان بیان داشت که احتمالاً تأثیر فضاهای آموزشی متفاوت و نیز محتوای مطالب درسی باعث نگرشی چند بعدی از سوی دانشجویان علوم اجتماعی به اجتماع، روابط اجتماعی و مسائل اجتماعی گردیده است. همچنین می‌توان بیان داشت که در علوم انسانی به صورت عام و علوم اجتماعی به طور خاص دانشجویان تحت تأثیر محتوای این رشته می‌آموزند که اعمال و کنش‌های فردی را صرفاً فردی ندیده و انسانها را ناگزیر از کنش‌هایی بدانند که تحت تأثیر نهادها و ساختارهای اجتماعی انجام می‌پذیرد و نیز انسانها را مسئول صرف اعمال خود نپندارند. این آموزه می‌تواند در میزان اعتماد اجتماعی آنها بازتاب داشته باشد.

یکی دیگر از فرضیه‌های مورد بررسی، وجود رابطه معنادار بین میزان استفاده از اینترنت و شرکت در گروه‌های دوستی در فضای مجازی با اعتماد اجتماعی در بین دانشجویان دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه علامه طباطبائی و دانشکده برق و کامپیوتر از دانشکده‌های فنی و مهندسی دانشگاه تهران است. آزمون تفاوت میانگین‌ها نشان دهنده این امر است که با ۹۵ درصد اطمینان می‌توان گفت این رابطه معنادار بوده است، بنابراین این فرضیه مورد تأیید قرار می‌گیرد. اعتماد قبل از هر چیز آموختنی است و در تجربه اجتماعی به وجود می‌آید و در برهم-کنش اجتماعی ساخته می‌شود، پس می‌توان گفت که یکی از عوامل تأثیرگذار بر اعتماد، ارتباطات و تعامل با افراد در محیط‌های گوناگون است. بر اساس تئوری بنت (در حوزه ارتباطات بینا فرهنگی) افراد هرچه بیشتر در معرض اطلاعات و تکنولوژی‌های ارتباطاتی قرار گیرند تعصبات آنها کمتر شده و توان پذیرش دیگری در آنها بالاتر می‌رود؛ در واقع فرد به نوعی بر اثر استفاده از اینترنت بیشتر در پذیرش دیگران از خود تساهل نشان می‌دهد. ارتباطات آگاهی فرد از شکل‌های بدیل جهان بینی و زندگی را بیشتر ساخته و تساهل بیشینه را از جانب آنان اقتضا می‌کند.

از دیگر فرضیه‌های مورد بررسی در این پژوهش وجود رابطه معنادار بین میزان شرکت در انجمن‌های علمی، ادبی، فرهنگی و میزان اعتماد اجتماعی در بین دانشجویان دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه علامه طباطبائی و دانشکده برق و کامپیوتر دانشگاه تهران می‌باشد. برای آزمودن این فرضیه از آزمون تفاوت میانگین استفاده شده است. نتایج آزمون نشان دهنده این امر است که این فرضیه نیز با احتمال ۹۹ درصد اطمینان تأیید شده است، به عبارتی دیگر بین میزان شرکت در انجمن‌های علمی، ادبی، فرهنگی و میزان اعتماد اجتماعی دانشجویان دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه علامه طباطبائی و دانشکده برق و کامپیوتر دانشگاه تهران رابطه معنادار وجود دارد. در واقع می‌توان گفت که شرکت در انجمن‌ها و اجتماعات تصمیم‌گیری و برنامه‌ریزی باعث می‌شود که فرد احساس مشارکت و به تبع آن احساس مسئولیت اجتماعی بیشتری نماید و این خود به نوعی باعث توانمند شدن فرد می‌شود. توانمندسازی مذکور هم به نوبه خود موجب پویایی بیشتر فرد در انجام نقش‌ها و مسئولیت‌های فردی و اجتماعی او می‌شود. همچنین می‌توان افزود که افراد و گروه‌ها از طریق پیوند با یکدیگر سرمایه اجتماعی مضاعفی - را بدست می‌آورند که این سرمایه اجتماعی جدید بر نوع قبلی آن انباشته می‌شود.

همچنین بین پایگاه اقتصادی - اجتماعی و میزان اعتماد اجتماعی در بین دو دانشکده علوم اجتماعی و دانشکده برق و کامپیوتر دانشگاه تهران رابطه معناداری وجود داشته است، مطابق رهیافت تئوریک کلمن و یافته‌های حاصل از جامعه آماری یاد شده، هر قدر میزان پایگاه اجتماعی - اقتصادی بالاتر باشد، متقابلاً احساس اعتماد اجتماعی آن‌ها هم بیشتر و بالعکس هر قدر میزان پایگاه اجتماعی - اقتصادی پایین‌تر باشد، میزان اعتماد اجتماعی آن‌ها هم کاهش می‌یابد. همچنین این امر در راستای و در تایید نتایج پژوهش گری و نیسترا است که در پیشینه مطالعات بررسی شده به آن پرداخته شد. همان‌طور که نشان داده شد در بررسی آن‌ها (گری و نیسترا) نیز، ارتباط بسیار قوی بین موقعیت اجتماعی افراد و میزان تندرستی و اعتماد آنها وجود دارد.

در کل و با توجه به مدل رگرسیونی تحقیق می‌توان گفت که همبستگی چندگانه بین متغیرهای تحقیق حدود ۷۲ درصد می‌باشد که نشان دهنده همبستگی قوی بین متغیرها می‌باشد. همچنین با توجه به سطح معناداری بدست آمده که ۰/۰۰۰ می‌باشد می‌توان گفت که بین متغیرها در ارتباط با متغیر وابسته رابطه معناداری وجود دارد. به اختصار و در یک ارزیابی کلی می‌توان گفت که دختران در مقایسه با جنس مخالف در ارتباطات روزمره خود کمتر به دنیای پیرامون خود اعتماد می‌کنند. شاید آسیب‌پذیری و شکننده بودن موقعیت اجتماعی آنان است که از قدرت ریسک‌پذیری و در نتیجه اعتماد آنان کاسته است. از وجود ارتباطی که در میان عضویت در انجمن‌ها و شبکه‌های اجتماعی مجازی و اعتماد هست ضرورتاً نمی‌توان رابطه‌ای علی را نتیجه گرفت. چه بسا افراد عضو این قبیل گروه‌های واقعی و مجازی از قبل اعتماد بالاتری داشته‌اند و عضویت در آنها صرفاً نتیجه اعتماد پیشین آنان به دیگران بوده و به نوبه خود عضویت در این گروه‌ها آن را تقویت کرده است. یافته سوم با نتایج تحقیقات قبلی که در ارتباط با سرمایه اجتماعی و دیگر مفاهیم انجام شده است کم و بیش همسویی دارد. به طور کلی افراد با پایگاه اقتصادی و اجتماعی بالاتر بیش از افراد با پایگاه پائین‌تر به دنیای پیرامون خود اعتماد می‌کنند. این امر در درجه اول نتیجه تحصیلات و آموزش است که جهان‌بینی کمتر متعصبانه‌ای به آنان می‌بخشد و از طرف دیگر موقعیت مالی به نسبت امن آنان امکان ریسک و اعتمادگری بیشتری به آنان می‌دهد.

در پایان با توجه فرضیه‌های مورد بررسی و نیز با در نظر گرفتن نتایج و یافته‌های تحقیق پیشنهاداتی به شرح ذیل ارائه می‌گردد:

پیشنهادهای:

- یکی از عوامل تاثیر گذار بر روی اعتماد اجتماعی احساس تعلق جمعی است؛ بنابراین باید با ترغیب دانشجویان به شرکت در انجمن‌های علمی و فرهنگی هنری، میزان مشارکت آنها را بالا برد، زیرا به نظر می‌رسد که عوامل مذکور در تقویت احساس تعلق جمعی و بالا بردن اعتماد اجتماعی موثرند.
- تلاش دستگاههای دولتی فعال در زمینه‌های اقتصادی، فرهنگی، آموزشی و ... در راستای بسترسازی برای مشارکت افراد جامعه، جوانان و مخصوصاً قشر تحصیل کرده جامعه در سطوح مختلف مشارکتی.
- با توجه به پایین بودن سطح اعتماد اجتماعی دانشجویان رشته‌های فنی نسبت به دانشجویان رشته علوم اجتماعی پیشنهاد می‌شود که دانشجویان رشته‌های فنی از طریق فعالیت‌های فوق برنامه انجمن‌های علمی و فرهنگی دانشگاه خود (همچون برگزاری کارگاههای مهارت زندگی، نشست‌های مشترک با اساتید، صاحب‌نظران و دانشجویان رشته علوم اجتماعی و ...) زمینه آشنایی بیشتر با رشته‌ها و زیرشاخه‌های علوم انسانی را پیدا نمایند.
- بی‌شک بهبود وضعیت شغلی، رفاهی و در کل وضعیت اقتصادی- اجتماعی افراد جامعه و بالاخص جوانان موجبات مشارکت و نهایتاً اعتماد هرچه بیشتر را فراهم می‌نماید. امید است که توجه مسئولان رده بالا در این امر و نیز تلاش در جهت هرچه کم‌رنگ‌تر کردن نابرابری اجتماعی از یک سو و از سوی دیگر ایجاد اطمینان در افراد جامعه و بخصوص قشر جوان و آماده به کار جامعه نسبت به برنامه‌ها و سیاست‌های کلان رفاهی، اقتصادی و غیره موجبات این مهم را هر چه بیشتر فراهم نماید.
- مسئولین دانشگاهی، بایستی خدمات و امکانات رفاهی دانشجویان را جدی گرفته و در جهت اعتماد سازی آنها به سیستم دانشگاهی، بیش از پیش در جهت رفع این مشکلات همت گمارند.
- با توجه به اینکه استفاده از اینترنت باعث افزایش تساهل فرهنگی- اجتماعی و در نتیجه افزایش اعتماد اجتماعی شده است پیشنهاد می‌شود که مسئولان در افزایش دسترسی به اینترنت در سطح ملی و دانشگاهی و همچنین تدارک برنامه‌هایی در راستای آموزش و بالا بردن سواد رسانه‌ای دانشجویان اهتمام بیشتری ورزند.

- امیرکافی، مهدی. (۱۳۷۵). اعتماد اجتماعی و عوامل موثر بر آن، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی، دانشگاه تبریز.
- بابربارا، میزتال. (۱۳۸۰)، بررسی مفهوم اعتماد در میان جامعه‌شناسان کلاسیک. ترجمه: ناصرالدین غراب. نمایه پژوهش، سال پنجم، تابستان ۱۳۸۰.
- تاج‌بخش، کیان. (۱۳۸۴)، سرمایه اجتماعی، اعتماد، دموکراسی و توسعه، تهران: نشر شیرازه، چاپ اول.
- دواس. دی. ای. (۱۳۷۶)، پیمایش در تحقیقات اجتماعی، ترجمه: هوشنگ نایینی، تهران: نشر نی، چاپ پنجم.
- رفیع پور، فرامرز. (۱۳۸۵)، کند و کاوها و پنداشته‌ها، تهران: شرکت سهامی انتشار، چاپ بیستم.
- ریتزر، جرج. (۱۳۷۳)، نظریه جامعه‌شناسی در دوران معاصر، ترجمه: محسن ثلاثی، تهران: انتشارات علمی.
- عظیمی، هاشمی. (۱۳۷۳)، عام‌گرایی و عوامل موثر بر آن، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهید بهشتی.
- عمید، حسن. (۱۳۶۹)، فرهنگ عمید، تهران: امیر کبیر، چاپ سوم.
- فوکویاما، فرانسیس. (۱۳۷۹)، پایان نظم: سرمایه اجتماعی و حفظ آن، ترجمه: غلامعباس توسلی، تهران: جامعه ایرانیان.
- کاظمی جغتاب، حجت. (۱۳۸۱)، نقش اعتماد در سازمان‌های علمی و برخی عوامل موثر بر آن، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تبریز، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی.
- کرلینجر، فردان. (۱۳۷۴)، مبانی پژوهش در علوم رفتاری، ترجمه: حسن پاشاشریفی و نجفی زند، تهران: نشر آوای نور، جلد دوم.
- کلمن، جیمز. (۱۳۷۷)، بنیاد نظریه‌های اجتماعی، ترجمه: منوچهر صبوری، تهران: نشر نی.
- گیدنز، آنتونی. (۱۳۷۷)، پیامدهای مدرنیت، ترجمه: محسن ثلاثی، تهران: نشر مرکز.
- گیدنز، آنتونی. (۱۳۷۸)، تجدد و تشخیص، ترجمه: ناصر موفقیان، تهران: نشر نی.
- Castelfranchi, Cristiana. Rhino, Falcón (2003). **Social Trust: A Cognitive Approach**. National Research Council- Italy.
- Fukuyama, Francis (1995) **Trust: The Social Virtues and Creation of Prosperity**. New York: Free Press.
- Hamilton, Hamish (1996). "**Cultural Explanations; the Man in the Baghdad Cape**". The Economist (Nov. 9th.).
- Markowitz. Joshua (1985). "**No Sense of Place**", Oxford: Oxford University Press.
- Raiser, M., C. Haerpfer, T. Nowotny and C. Wallace (2001), "**Social capital in transition : A first look at the evidence**", Working